

KONTAKTILÄHTÖINEN KIELENMUUTOS, SUBSTRAATTI JA SUBSTRAATTINIMISTÖ

ARTIKKELIN TAVOITE

ksi viime vuosien vilkkaimmista kielitieteellisistä keskusteluista on koskenut kontaktilähtöistä kielenmuutosta ja kielellistä substraattia. Fennougristiikan alalla huomiota ovat herättäneet muun muassa Kalevi Wiikin ja Ago Künnapin laajat germaanisista ja baltto-slaavilaisista kieliä koskevat suomalais-ugrilaiset substraattihypoteesit sekä Jan-Ola Östmanin ja Jarno Raukon esittämät Itämeren kielialuetta koskevat areaalilingvistiset pohdiskelut (Esim. Wiik 1996, 1999; Künnap 1997, 1998; Raukko ja Östman 1994, 1995).¹ Mainittava on myös viime vuosien ansiokas suomalais-ugrilaisen kielten ja venäjän kontaktialueita koskeva empiirinen tutkimus, jota esimerkiksi Anneli Sarhimaa ja Arja Ahlqvist ovat harjoittaneet (esim. Filppula ja Sarhimaa 1994; Sarhimaa 1995, 1999; Ahlqvist 1992, 1998).

Tämän artikkelin² tavoite on pohjoisvenäläisen aineiston pohjalta osallistua kontaktilähtöistä kielenmuutosta ja kielellistä substraattia koskeviin periaatteellisiin keskusteluihin. Kyseessä on teoreettinen pohdinta, ei varsinainen empiirinen tutkimus. Esitettävät

¹ Esimerkiksi Johanna Laakso (1999), Petri Kallio (1999) ja muut ovat kritisoineet Wiikin näkemyksiä lähinnä historiallis-vertailevan kielitieteen standarditeorian näkökulmista. Laakso on kritisoinut myös Raukon ja Östmanin näkemyksiä (Laakso 1995). Tämän artikkelin tarkoitus ei ole liittyä suoraan näihin keskusteluihin. Se, millaisia seuraamuksia tässä esitetyllä tarkastelulla on Wiikin ja Künnapin teorioiden uskottavuuden ja tulkintojen kannalta, tulee kuitenkin esille jäljempänä.

² Artikkelin esimuodot ovat olleet esillä yleisen kielitieteen tutkijaseminaarissa syksyllä 1999 ja kielentutkimuksen tutkijakoulu Langnetin areaali- ja kontaktilingvistiikan seminaarissa Mekrijärvellä keväällä 2000 sekä Jekaterinburgin Uralin yliopiston toponymistiikan laitoksella keväällä 2000. Virikkeen julkaisemiseen antoi Anneli Sarhimaa. Kiitän häntä sekä Riho Grünthalia, Arja Ahlqvistia ja Ulla-Maija Kulosta artikkeleita koskevista kommentteista. Artikkelin taustalla olevien materiaalien keruuseen olen saanut taloudellista tukea Suomalais-Ugrialaiselta Seuralta ja Suomen Kulttuurirahastolta, mistä niin ikään kiitokset.

ajatukset ovat kuitenkin syntyneet konkreettisia tutkimusmateriaaleja työstettäessä.

Lähtökohtanani on nimistön- ja sanastontutkimus ja Pohjois-Venäjän kielitilanne.³ Näistä käsin arvioin kielen fonetiikkaa ja morfosyntaksia koskevia substraattiteorioita. Pääpaino artikkelissa on nimenomaan kuolleiden kielten substraattivaikutuksissa, mutta osaa siinä esitetystä tarkastelusta voi soveltaa myös elävien kielten välisiin kontaktilingvistisiin ongelmiin. Artikkelissa käsitellään lähinnä sitä, miten kuolleiden kielten substraattivaikutukset voidaan tunnistaa, miten substraattikieli voidaan luotettavimmin identifoida ja missä määrin kielellistä substraattia voidaan käyttää etnisen historian lähteinä.

Toinen artikkelin tavoite on muistuttaa kontaktilingvistejä paikannimistön olemassaolosta ja etsiä nimistölle paikkaa kielikontaktiteorioissa. Nimistöntutkijat ovat tunnetusti jo kauan analysoineet menestyksellisesti substraatinimistöä sekä etymologisesti että järjestelmänä.⁴ Toisaalta lingvistit ovat luoneet kontaktilähtöisestä kielenmuutoksesta monia eri tutkimusperinteisiin liittyviä teorioita, joissa nimistöä ei kuitenkaan ole otettu huomioon. Tämä artikkeli pyrkii antamaan virikkeitä, jotka voisivat johtaa näiden tutkimussuuntien nykyistä parempaan integraatioon.

SUBSTRAATTITEORIA

KIELELLINEN ADSTRAATTI, SUBSTRAATTI JA SUPERSTRAATTI

Eräässä perinteisessä kielikontaktien luokittelussa erotetaan *adstraatti*, joka ei johda (tai ei ole vielä johtanut) toista kieltä puhuvan väestön assimiloitumiseen, *substraatista* ja *superstraatista*, joissa on kyse kahden väestön kielellisestä assimilaatiosta. Kielellinen substraatti on — karkeasti ottaen — alkuperäisväestön kielenvaihdon seurauksena heidän kielestään tulokasväestön kieleen siirtyneet tai siinä syntyneet piirteet. Vastaavasti kielellinen superstraatti on lukumääräisesti vähäisen, mutta kulttuurisesti merkittävän (tulokas)väestön kielenvaihdon seurauksena alkuperäisväestön kieleen siirtyneet tai siinä syntyneet piirteet (esim. Veenker 1967: 13–15; Vostrikov 1990: 12; Sarhimaa 1999: 46). Esimerkkinä adstraatista voi toimia suomen ja ruotsin kaksisuuntainen kontakti Suomessa, superstraatista ranskan vaikutus Englantiin ja substraatista vaikkapa kelttiläisten kielten vaikutus Ranskaan tai baskin vaikutus Espanjaan.

Tällainen kontaktitilanteiden jako ei sano mitään kontaktissa tapahtuvista kielellisistä prosesseista, eikä se oikeastaan olekaan mikään kielitieteellinen jako, sillä se perustuu ainoastaan kieliä käyttävien väestöjen kontakteihin (tätä korostaa esim. Tkaenko 1989: 5).

³ Pohjois-Venäjällä tarkoitan Euroopan puoleista Pohjois-Venäjää eli lähinnä Karjalan ja Komin tasavaltoja, Arkangelin, Leningradin, Murmanskin ja Vologdan alueita (oblasteja). Koko tätä aluetta yhdistäviä piirteitä ovat seuraavat: 1) alue on ns. Kiovan Venäjän hajottua vuonna 1137 kuulunut lähinnä Novgorodin ruhtinaskunnan vaikutuspiiriin, minkä takia 2) seudun venäläismurteet ovat muinaisnovgorodilaisen kielimuodon jatkajia ja 3) alueella joko on tai on ollut suomalais-ugrilainen alkuperäisväestö.

⁴ Täydellisin tämänsuuntainen Suomea koskeva tutkimus on Ritva Liisa Pitkäsen Turunmaan saariston suomalaisnimistöä koskeva tutkimus (1985). Tunnettu on esimerkiksi myös T. I. Itkosen saamelaisnimistöä koskeva katsaus (1948: 88–107). Erityisen pitkä on Venäjän suomalais-ugrilaisen substraatinimistön tutkimushistoria, jota tässä ei tarkemmin käsitellä. Mainittakoon kuitenkin, että merkittävimpiä aiheita käsitelleitä tutkijoita ovat aikajärjestyksessä A. J. Sjögren, M. A. Castrén, August Ahlqvist, D. E. D. Europaeus, Jalo Kalima, Max Vasmer, A. I. Popov, A. K. Matveev ja Arja Ahlqvist.

Jaon kannalta keskeinen kysymys on, assimiloituvatko väestöt toisiinsa ja kumman väestön kieli assimilaation tapauksessa jää jäljelle. Koska luokittelu ei ole lingvistinen, se ei ennusta kielikontaktissa tapahtuvia kielellisiä prosesseja, ja kontaktilingvistiikan tutkijoilla on varsinkin varhemmin ollut hyvin erilaisia käsityksiä siitä, minkälainen vaikutus on luonteenomaista millekin kontaktitilanteelle. Varsin monien kontaktialueille ehdotettujen substraattivaikutusten kohdalla ei ole ollut mahdollista päästä konsensukseen, jonka useimmat tutkijat voisivat hyväksyä.

THOMASON JA KAUFMAN: LAINA VS. SUBSTRAATTI

Lingvistisesti kunnianhimoisempi kielikontaktien luokittelu on Sarah Grey Thomasonin ja Terrence Kaufmanin esittämä melko vaikutusvaltainen kontaktiteoria (1988; teoriaan esitetyistä täydennyksistä ks. Sarhima 1999: 71–72 ja Romaine 1995: 71–72). Se on saamastaan kritiikistä huolimatta edelleen sopiva lähtökohta erilaisten kielikontaktitilanteiden tarkasteluun, koska sen tausta-aineistona on laajahko otos eri kielikontaktialueiden materiaaleja kaikkialta maailmasta. Lisäksi ainakin Kalevi Wiik on tehnyt teoriaa tunnetuksi Suomessa (Wiik 1996, 1999).

Myös Thomason ja Kaufman jakavat kielikontaktitilanteet kahteen ryhmään sen mukaan, ovatko kummatkin kontaktoivat kielet säilyneet vai onko toinen kielistä kadonnut. He edellyttävät kuitenkin, että säilymis- ja assimilaatiotapauksissa kielikontaktit vaikuttavat kielen eri osajärjestelmiin toisistaan poikkeavilla tavoilla.

Kielen säilyessä pääasiallinen kielestä toiseen tunkeutuvien vaikutusten integrointitekniikka on lainavaikutus. Lainavaikutukset koskevat kielen osajärjestelmistä herkimmin sanastoa ja sen jälkeen intensiivisempien kontaktien tapauksessa foneettisia, fonologisia ja syntaktisia piirteitä. Vähiten herkästi lainavaikutus ulottuu morfologiaan, josta herkimmin lainautuvat johtomorfeemit ja vähimmin herkästi taivutusmorfeemit.

Jos kielikontaktiin liittyy kielenvaihto, ovat kielestä toiseen tunkeutuvat vaikutukset substraattivaikutuksia. Substraattivaikutus on puutteellisesti uutta kieltä hallitsevien kaksikielisten puhujien kautta kielestä toiseen leviävää vaikutusta, oikeastaan L2-oppijoiden virheiden muuttumista kielen normiksi (Thomason ja Kaufman 1988: 119–121).⁵ Substraattivaikutusten hierarkian oletetaan olevan erilainen kuin lainavaikutusten. Ne koskevat ensisijaisesti fonetiikkaa/fonologiaa ja kielen morfosyntaktista rakennetta ja vasta toissijaisesti sanastoa. Tämä johtuu siitä, että sanasto on kielenkäyttäjien keskinäisen ymmärrettävyyden kannalta keskeisin kielen osajärjestelmä, jonka L2-oppijat (eli substraattiväestö) pyrkivät omaksumaan täydellisimmin.

Thomasonin ja Kaufmanin mukaan kaksi perustavaa laatua olevaa erilaista kielikontaktitilannetta⁶ voidaan siis kuvata näin:

⁵ Luennoissaan Helsingissä marraskuussa 1999 Sarah Thomason tuntui jossain määrin lieventäneen kantansa tässä suhteessa. Hän tuntui painottavan, että myös pitkäkestoisessa kielikontaktissa, jossa väestöassimilaatiota ei tapahdu, syntyy substraattipiirteitä. Kuten jäljempänä käy ilmi, pohjoisvenäläinen materiaali tukee tätä ajatusta.

⁶ On jossain määrin epäselvää, ajattelevatko Thomason ja Kaufman lainaamisen ja substraattivaikutuksen ensisijaisesti kahdeksi eri prosessiksi vai kahdeksi erilaiseksi kielikontaktitilanteeksi. Esipuheessaan he ottavat jälkimmäisen kannan, mutta yksittäistapausten käsittelyssä he näyttävät silti noudattavan ensimmäistä tulkintaa.

kontaktityyppi	vaikutus leksikossa	vaikutus fonetiikassa ja morfosyntaksissa
lainautuminen	ensisijainen	vähäinen, todennäköinen vasta intensiivisissä kontakteissa
substraattivaikutus	vähäinen, todennäköistä lähinnä paikallisen erikoissanaston omaksuminen	ensisijainen

Kaavio 1. Lainavaikutus ja substraattivaikutus Thomasonin ja Kaufmanin mukaan.

Thomasonin ja Kaufmanin teoria pyrkii kontaktitilanteessa tapahtuvien kielellisten prosessien systemaattiseen ryhmittelyyn ja siinä mielessä se eroaa edukseen perinteisestä kielikontaktien ryhmittelystä. Sen avulla on mahdollista ainakin jossain määrin ennustaa minkälaisia kielellisiä seurauksia erilaisilla kontaktitilanteilla saattaa olla.

Valitettavasti teoria on kuitenkin hyvin yleisellä tasolla liikkuva skeema, joka pohjaa heterogeeniseen aineistoon. Se ei tarjoa kielenvaihdon tulosten tarkastelulle samanlaista säännönmukaista pohjaa kuin historiallis-vertailevan kielitieteen perusmetodi tarjoaa kielikunnan sisäisten muutosten tarkastelulle. Thomason ja Kaufman itsekin kirjoittavat (1988: 212–213), että kielikontaktissa voimakkaat sosiaaliset syyt saattavat syrjäyttää minkä hyvänsä kielellisen tendenssin. Edelleenkin ei siis ole käytössä metodia, jonka avulla voitaisiin ennustaa hyvin, mitä tapahtuu, kun kielellinen jatkuvuus katkeaa ja kieltä käyttävä väestö hyppää yhden kielikunnan »sukupuun» oksalta toisen kielikunnan »puuhun».

Yritän seuraavassa kuvata suomalais-ugrilaisien kielten ja venäjän kontaktia Pohjois-Venäjällä muun muassa Thomasonin ja Kaufmanin kontaktiteorian avulla. Haluan osoittaa, että sen avulla ei ole mahdollista löytää sellaisia kielikontaktin jälkiä, jotka kelpaisivat etnisen historian tutkimuksen lähteeksi. Samalla yritän esittää, millä tavalla kielellinen substraatti Pohjois-Venäjällä voidaan parhaiten hahmottaa ja miten Thomasonin ja Kaufmanin substraattiteoriaa sen valossa oikein olisi tulkittava.

SUOMALAIS-UGRILAINEN SUBSTRAATTI POHJOISVENÄLÄISISSÄ MURTEISSA

HISTORIALLISTA JA DEMOGRAFISTA TAUSTAA

Pohjois-Venäjä soveltuu erittäin hyvin substraattiteorioiden kokeilukentäksi. Tämä johtuu siitä, että toisin kuin esimerkiksi kantagermaanista tai kantaslaavista, pohjoisvenäläisistä murteista tiedetään varmasti, että niiden syntyaikana niiden puhujat ovat olleet kontaktissa suomalais-ugrilaisia kieliä puhuneiden väestöjen kanssa. Nämä kontaktit ovat alueittain jatkuneet tähän päivään asti, kun taas toisilla alueilla tiedetään suomalais-ugrilaisien kielten kadonneen niiden puhujien assimiloituttua venäläisiin.

Pohjois-Venäjällä voidaan siis tarkastella, miten substraattivaikutus tosiasiaissa ilmenee ilman, että tarvitsisi ainoastaan hypoteettisesti pohdiskella, onko sellainen ylipäättään ollut mahdollinen. Historiallisesti varmojen substraattialueiden materiaalien tulisi olla avainasemassa, kun esitetään muita, hypoteettisempia substraattioletuksia. Siksi on syytä selvittää, mitä nämä materiaalit sisältävät ja mitä eivät.

Seuraavissa luvuissa käsiteltävien lingvististen faktojen historiallinen tausta on lyhyesti esitettyä seuraava. Venäjän kielen esimuoto kantaslaavi levisi nykyisin yleisimmän käsityksen mukaan Venäjän ydinalueelle 700–900-luvuilla ja Pohjois-Venäjälle muutamia satoja vuosia myöhemmin (esim. Selirand 1992).⁷ Muinaisvenäläistä kirjallisuutta on säilynyt 900-luvulta alkaen ja siinä mainitaan pitkin keskiaikaa useita pohjois- ja keski-venäläisiä suomalais-ugrilaisia väestöjä (esim. *korela* 'karjalaiset', *jeŋ* 'hämäläiset', *suŋ* 'suomalaiset', *perŋ* 'permiläiset', *siriane* 'syrtjäanit', *jugra* '(obin)ugrilaiset', *tæremis* 'marit' jne.), jotka ovat kuuluneet ensin venäläisten ruhtinaskuntien, lähinnä Novgorodin, Rostovo-Suzdalin ja Vladimirin sekä sittemmin Moskovan Venäjän yhteyteen. Lisäksi mainitaan väestöjä, jotka ovat kadonneet ja joiden oletetaan assimiloituneen venäläisiin (esim. *merjalaiset*, *muromalaiset*, *mexæralaiset*, *taipaleentakaiset* *tsuudit*, *toimalaiset* ym.). Näitäkin kansoja on lähinnä niiltä säilyneiden paikannimien ja murre sanojen sekä naapurikielten todistuksen takia pidetty suomalais-ugrilaisina (esim. Häkkinen 1996: 189–193). Suomalais-ugrilaisesta asutuksesta on monilla nykyisin venäläistyneillä alueilla, muun muassa Valkeajärven seudulla, Viena-joen vesistöissä ja Ylä-Volgalla, myös aivan kiistattomia arkeologisia todisteita (täydellisin yhtenäisesitys aiheeseen liittyvistä arkeologisista lähteistä lienee Rjabinin 1997).

Suomalais-ugrilaisten kansojen assimilaatio venäläisiin on jatkunut viime vuosisadoilakin. Kun esimerkiksi 1500-luvulla Venäjän väestöstä oli kieleltään suomalais-ugrilaisia varmasti yli 10 % ja 1700-luvullakin noin 8 %, niin nykyisin luku on jossain kahdenkolmen prosentin tietämällä (esim. Batori 1980: 61). Etnisen historian kannalta edellytykset kontaktilähtöiselle kielenmuutokselle ja kielellisen substraatin syntymiselle ovat siis olleet suotuisat, sillä paikoittain ilmeisesti äkillistäkin kielenvaihtoa on tapahtunut. Epäilemättä kontaktit uusien asuinalueiden kielten kanssa olivat yksi niistä tekijöistä, jotka johtivat venäjän kielen ja sen murteiden kehittymiseen sellaisiksi kuin ne nyt ovat.

FONETIIKAN JA MORFOSYNTAKSIN EHDOTETTUJA SUBSTRAATTIPIIRTEITÄ

Venäjän kielen mahdollisten substraattipiirteiden tutkimushistoria on oikeastaan yhtä vanha kuin slavistiikka ja fennougristiikka itsenäisinä filologian haaroina (tutkimuksen alkuvaiheista esim. Venkeer 1967: 6–13; Stipa 1990: 230; parhaan tutkimushistoriallisen katsauksen sisältäneen Matveev 1970, jota on valitettavasti kuitenkin lähes mahdoton saada käsiinsä). Parin vuosisadan aikana on suomalais-ugrilaisiksi substraattipiirteiksi ehditty ehdottaa miltei jokaista piirrettä, joka erottaa venäjän muista slaavilaisista kielistä.

Koska tämän tarkastelun lähtökohdaksi valittu Thomasonin ja Kaufmanin kontaktiteoria olettaa substraattivaikutuksen koskevan ensisijaisesti fonetiikkaa ja morfosyntak-

⁷ Vaihtoehtoisen, vanhemman käsityksen mukaan slaavilainen kieli olisi saapunut Länsi-Venäjälle jo 500–600-luvuilla (tätä käsitystä edustaa yhä esimerkiksi Sedov 1994). Tutkijoiden keskuudessa vallitsee yksimielisyys siitä, että slaavit saapuivat Venäjälle lännestä, lähinnä Veikselin ja Oderin altainen alueilta suuren kansainvaelluksen nimellä tunnetun tapahtumasarjan jälkimainingeissa.

sia, listaan seuraavassa muutamia venäjän foneettisia ja morfosyntaktisia piirteitä, joita useimmin on ehdotettu suomalais-ugrilaisiksi substraattipiirteiksi (samankaltaisia listoja esittävät esim. Veenker 1967: 163–169 ja Sarhimaa 1995: 213–214). Lista ei pyri olemaan täydellinen, vaan se sisältää ainoastaan keskeisimpiä piirteitä ja rakenteita (Lyhenteet: YK = piirre esiintyy venäjän yleiskielessä⁸, PM = piirre esiintyy ainoastaan venäjän pohjoismurteissa.)

Fonetiikka/fonologia: akanje (= painottomien vokaalien redusoitunut ääntämys, YK), okanje (= painottomien vokaalien redusoitumaton ääntämys, PM), konsonanttien palataalisuuskorrelaation synty (YK), äänneitten kvantiteettioppositioitten synty (PM), alkupainoisuuden laajentuminen ja siihen liittyvät painotusjärjestelmän muut muutokset (PM), konsonanttiyhtymien yksinkertaistuminen erityisesti sanan alussa ja muutenkin (PM), klusiilien soinnillisuusoppositioitten heikkeneminen (PM), affrikaattojen ja sibilanttien oppositioitten heikkeneminen ja yhteenlankeamiset, mm. cokanje (c ja $\sigma > c$) (PM).

Morfosyntaksi: uudet marginaaliset sijat (ns. *locativus interior* ja *genetivus partitivus*, näistä rakenteista ks. Veenker 1967: 86–87) (YK), objektin ilmaiseminen kahdella eri sijalla (YK), nominaalisten lauserakennetyyppien yleistyminen (YK), analyttisen omistusrakenteen käyttö *habeo*-verbin asemesta (YK), osittaisen objektin syntyminen (YK), instrumentaalilla avulla muodostettava komitatiivikonstruktio (YK), instrumentaalissa oleva väliaikaista tilaa ilmaiseva predikatiivi (YK), nominatiiviojektilliset lauseet (PM), kopulalliset konstruktiot (PM), predikatiivirakenteet, joissa ei ole genuskongruenssia (PM), nesessiivirakenne jossa on subjekti (PM), substantiivien komparaatio (PM), nominintaituuden yksinkertaistumiset (YK, PM), lukuisten vanhojen indoeurooppalaisten sijojen säilyminen (YK).

On itse asiassa yllättävää, että huolimatta tällaisista mahdollisten substraattipiirteiden pitkistä listoista venäjän dialektologiassa ei perinteisesti ole juuri uskottu suomalais-ugrilaiseen substraattivaikutukseen. Suomalais-ugrilainen alkuperä on kiistetty lähes jokaisen ehdotetun foneettisen ja kieliopillisen piirteen kohdalla. Venäjän murteita erottavien foneettisten ja morfosyntaktisten piirteiden kehityksen kuvaus voidaan ja on tapana esittää ilman viittausta kontaktivaikutukseen (pohjoismurteiden osalta esim. *Obrazovanie* 1970, *Gorskova* 1968). Tutkimustilanteen kannalta kuvaava on tunnetun venäläisen tutkijan A. K. Matveevin huomautus, että »fonetiikan ja kieliopin piirteiden yhteydessä substraattivaikutuksen *todistaminen* on erittäin vaikeaa niissäkin tapauksissa, joissa substraattikielen ja venäjän rakenteiden välillä vallitsee täydellinen vastaavuus» (Matveev 1970: 6, kursivointi kirjoittajan).

SUBSTRAATTIVAIKUTUKSEN TODISTAMISEN VAIKEUKSIA

Substraattivaikutuksen todistamisen vaikeuksien taustalla on laaja historiallis-vertailevan kielitieteen peruseräpäätöksiä seuraava ongelmavyöhyke. Yritän seuraavassa havainnollistaa metodeja, joilla kielenmuutoksen kontaktiselitys on perinteisesti tapana todistaa tai kumota.

⁸ Koska Venäjän kielialueen ja kirjakielen normin kehittymisen keskus on vanhalla suomalais-ugrilaisella alueella Keski-Venäjällä, useimmat venäjän yleiskielen muista slaavilaisista kielistä erottavat piirteet sopivat maantieteellisesti hyvin suomalais-ugrilaisiksi substraattipiirteiksi (esim. Anhava 1998: 49).

Substraattipiirteeksi tunnistettavan piirteen tulee täyttää se historiallis-vertailevasta standardimetodista seuraava ehto, että se on ollut esi-L1:ssa, mutta puuttunut esi-L2:sta. Lisäksi tulee arvioida kyseiseen piirteeseen johtanutta kehitystä kontaktiin osallistuvien kielten murteiden, niiden kielikuntien tyypillisten piirteiden, yleisen tunnusmerkkisyyden ja typologisen yleisyyden kannalta.⁹ Tällainen arvio on annettava sekä syntyneestä uudesta piirteestä itsestään että siihen johtaneesta kehityksestä. Seuraava kaavio kuvaa tällaista arviontiprosessia. Kontaktivaikutukseksi voidaan kaikkein helpoimmin todistaa sellainen piirre, joka jokaisen arvioitavan parametrin muodostamalla jatkumolla on mahdollisimman kaukana oikealla.

typologisesti yleiset piirteet	typologisesti harvinaiset piirteet
yleinen sisäinen kehitys	harvinainen sisäinen kehitys
tyypilliset slaavilaiset (indoeurooppalaiset) piirteet	tyypilliset suomalais-ugrilaiset piirteet
venäjän murteissa yleiset piirteet tunnusmerkittömät piirteet	venäjän murteissa harvinaiset piirteet tunnusmerkkiset piirteet
FU-kielten vaikutus helpompi todistaa →→→→→→	

Kaavio 2. Suomalais-ugrilaisen substraattivaikutuksen arvioinnissa huomioon otettavia parametreja.

Esimerkkialueellamme Pohjois-Venäjällä suomalais-ugrilainen substraattivaikutus on siis helpoin todistaa silloin, kun substraattipiirteeksi ehdotettu piirre 1) on maailman kielissä epätyypillinen, 2) edustaa historiallis-vertailevan kielitieteen kannalta epätyypillistä kielensisäistä kehitystä, 3) esiintyy yleisesti suomalais-ugrilaisissa kielissä, mutta ei ole yleinen slaavilaisissa kielissä eikä venäjän murteissa, ja 4) on tunnusmerkkinen eli kompleksinen, jolloin sen syntyminen pelkästään kielijärjestelmän sisäisistä syistä on epätodennäköistä. Vastaavasti mitä useamman muuttujan kohdalla piirre sijoittuu vasemmalle, sitä vaikeampi on sitovasti osoittaa, että kyseessä on vieras vaikutus. Keskeistä on, että vieras vaikutus ei vasemmalle sijoittuvien piirteiden tapauksissa ole todellisuudessa yhtään vähemmän todennäköinen — ainoastaan sen todistaminen on hankalampaa.

Luonnollisista syistä on varsin vähän sellaisia piirteitä, joiden kohdalla suomalais-ugrilainen substraattivaikutus näyttää erittäin todennäköiseltä, kun sitä tarkastellaan venäjän kielen sisäisen kehityksen valossa kaaviossa kuvatulla tavalla. Asiaa voi havainnollistaa muutamalla esimerkillä.

⁹ Typologinen yleisyys ja tunnusmerkkisyys ovat läheisiä käsitteitä ja joissain yhteyksissä ne voivat tarkoittaa samaa asiaa. Seuraavassa ne pidetään kuitenkin erillään, koska ne liittyvät eri tutkimustraditioihin ja sisältävät erilaisia korostuksia. Tunnusmerkkisyys kuvaa lähinnä piirteen tai rakenteen kompleksisuutta yhden kielijärjestelmän sisällä, typologinen yleisyys tarkoittaa rakenteen levinneisyyttä maailman kielissä.

KONSONANTTIEN PALATAALISUUSKORRELAATIO

Palataalistuneiden ja palataalistumattomien konsonanttien fonologinen oppositio on olemassa useimmissa suomalais-ugrilaisissa kielissä ja se on jo kantaauralilaista perua (esim. Janhunen 1982: 23 rekonstruoi kantaauraliin parit $s \sim sʔn \sim \bar{n}$, ja $d \sim dʔ$). Itämerensuomalaisista kielistä ja myös suomesta vanha palataalisuuskorrelaatio on myöhemmin kadonnut (esim. Laanest 1982: 98).¹⁰ Koska palataalisuuskorrelaatio puuttui kantaslaavista, monet tutkijat ovat pitäneet sitä vahvana ehdokkaana suomalais-ugrilaiseksi substraattivaikutukseksi venäjässä.

Perinteisessä venäjän kielihistoriassa palataalisuuskorrelaation synty on kuitenkin tapana nähdä yhteydessä venäjän redusoituneitten vokaalien 1000–1200-luvuilla tapahtuneeseen katoon (esim. Vostrikov 1990: 28–29; Vlasto 1986: 53–55). Venäjän palataalistuneet konsonantit esiintyvät nimenomaan muinaisen redusoituneen konsonantin edellä. Toinen venäjän palataalistuneiden konsonanttien esiintymisympäristö, etuvokaalin etinen asema, taas on foneettisesti hyvin luonnollinen. Palatalisaatio voinee syntyä tässä asemassa spontaanisti miltei missä tahansa kielimuodossa ja myöhemmin foneemistua, jos jokin antaa siihen kimmokkeen.

Kysymyksen selvittelyä vaikeuttaa se, että niin suomalais-ugrilaisissa kielissä kuin venäjän murteissakin on hyvin suuri joukko erilaisia palataalisuuskorrelaatiojärjestelmiä. Vielä suurempi on järjestelmien kirjo, jos näiden kielimuotojen rekonstruoidut kantakielet otetaan mukaan kuvaan. Esimerkiksi eräiden Pohjois- ja Keski-Venäjän murteiden heikosti kehittyneen palatalisaation on arveltu johtuvan itämerensuomalaisesta tai sitä lähellä olevasta substraattivaikutuksesta (esim. Sarhimaa 1995: 214; Ahlqvist 1992: 65–72). Vastaavasti toisella puolen kielirajaa, itämerensuomalaisten kielten itäryhmässä, voi palataalisuuskorrelaation arvella levinneen venäjän vaikutuksesta.

Kaikkiaan suomalais-ugrialaisten kielten ja venäjän murteiden palataalisuuskorrelaatiot muodostavat moneen suuntaan aukeavan ongelmavyöhyden, jossa kummallakin puolella kielirajaa on etäännytty omaperäisistä lähtökohdista kohti naapurin mallia. Kysymykseen suomalais-ugrilaisesta vaikutuksesta venäjän palataalisuuskorrelaation synnyssä — tai pohjoismurteiden osalta sen osittaisessa katoamisessa — ei voi vastata yksiselitteisesti.

SOINNILLISTEN KONSONANTTIEN SOINNIN HEIKKENEMINEN POHJOISMURTEISSA

Eräiden Arkangelin alueen venäläismurteiden fonetiikan erityispiirteen, soinnillisten konsonanttien ja erityisesti klusiilien soinnin heikkenemisen (esim. Kuznecov 1949: 32), voi nähdä itämerensuomalaisen ääntämistavan vaikutuksena, sillä suurimmassa osassa itämerensuomea ei ole soinnillisia konsonanteja, eikä niitä ollut myöskään itämerensuomalaisten kielten yhteisessä kantakielessä kantasuomessa.

Kehitys soinnillinen > soinniton on kuitenkin tunnusmerkkisen piirteen kato ja tunnusmerkkisyysteoria ennustaa, että juuri tällaiset muutokset ovat »luonnollisia» kehityksiä, joita voi olettaa tapahtuvan ilman vierasta vaikutustakin erityisesti, jos katoavan op-

¹⁰ Esimerkiksi suomen murteissa ja muuallakin itämerensuomessa tavattava palatalisaatio on myöhempää perua.

position funktionaalinen kuormitus on pienehkö. Kehityksen ymmärtämistä kontaktilingvistiikan näkökulmasta vaikeuttaa myös se, että juuri niissä itämerensuomalaisissa kielissä (karjalassa ja vepsässä), jotka maantieteellisesti lähinnä olisivat voineet vaikuttaa venäjän pohjoismurteiden ääntämykseen, on kehittynyt soinnillisia konsonantteja, ainakin osittain ilmeisesti juuri venäjän vaikutuksesta (esim. Sarhimaa 1995: 212; Laanest 1982: 124).

Soinnillisten konsonanttien kuvio muistuttaa siis palatalisaation yhteydessä esiteltyä. Kummallakin puolen kielirajaa on päädytty naapurikielen kantaa muistuttavan normin syntymiseen, mutta kielenmuutoksen kontaktialkuperää ei kummallakaan puolella ole helppo todistaa sitovasti.

ANALYYTTINEN OMISTUSRAKENNE

Venäjän *habeo*-verbiä vastaavalla *imeti*-verbillä muodostettavan omistusrakenteen korvautumisen useimmissa yhteyksissä analyyttisellä lokatiivista, kopulasta ja subjektista koostuvalla omistusrakenteella (esim. *u menja estideŋgi* PREP-luona minä-GEN kop raha+NOM+PL 'minulla on rahaa') on ajateltu olevan suomalais-ugrilaista vaikutusta, koska suomalais-ugrilaisissa kielissä on yleensä käytössä vastaava omistusrakenne (vrt. suomen *minulla on raha(a)*, komisyrjäänin *menym em* ja monet muut analogiset rakenteet, esim. Veenker 1967: 117–121).

Slavistiikan puolella samainen rakenne on kuitenkin haluttu osoittaa vanhaksi slaavilaiseksi rakenteeksi, koska sen jälkiä on havaittavissa muun muassa kirkkoslaavissa ja muinaisserbissä (Vostrikov 1990: 49–50). Itse asiassa kyseessä on indoeuropeistiikan kannalta jo indoeurooppalaisesta kantakielestä peräisin oleva rakenne, joka on ollut olemassa rinnan habitiivisen verbin kanssa (Martti Leiwon suullinen tiedonanto). Myös tyypologiselta kannalta lienee lokatiivilla muodostettava habitiivikonstruktio maailman kielissä varsin yleinen.

Tämänkin piirteen tapauksessa substraattivaikutuksen vedenpitävä todistaminen siis kohtaa ylittämättömiä vaikeuksia.

INSTRUMENTAALISSA OLEVA PREDIKATIIVI

Venäjän väliaiakaista olotilaa ilmaisevat instrumentaalin avulla muodostettavat predikatiivirakenteet tyyppiä *on byl soldatom* (hän oli sotilas-INSTR 'hän oli sotilas ~ sotilaana [jonkin aikaa]') muistuttavat itämerensuomen essiivirakenteita, minkä takia niitä on haluttu pitää itämerensuomalaistyyppisen substraattikielen vaikutuksena venäjässä.

Samanlaisia rakenteita on kuitenkin indoeurooppalaisella taholla esimerkiksi venäjän lähisukukielessä puolassa ja arkaaisessa liettuassa, joka sekun on suhteellisen läheistä sukua slaavilaisille kielille. Lisäksi rakenne yleistyi venäjässä melko myöhään, vanhan kirjavenäjän todistuksen mukaan ilmeisesti vasta 1500-luvulta alkaen, mikä ei ajallisesti sovi kovin hyvin yhteen Venäjän ydinalueen suomalais-ugrilaisen väestön kielellisen assimilaation kanssa (Vostrikov 1990: 48; Vlasto 1986: 217–219).

Vaikka itämerensuomen ja venäjän rakenteet muistuttavat toisiaan aina täydelliseen rakenteelliseen isomorfiaan asti, jää substraattivaikutus todistamatta. Itse asiassa rakenteen substraattialkuperää on vahvasti syytä epäillä.

▷

MIKSI SUBSTRAATTIVAIKUTUKSET EIVÄT KÄY SELVÄSTI ILMI?

Edellä esitettyä listaa olisi helppo jatkaa muilla esimerkeillä. Venäjän dialektologian historiassa — ja kontaktilingvistiikassa laajemminkin — on käyty melko paljon keskustelua, jossa toistetaan samankaltaisia, kielikuntien sisäisiin paralleleihin, typologiseen yleisyyteen ja tunnusmerkkisyyteen pohjaavia argumentteja ehdotettua kontaktivaikutusta vastaan.

Valinta kontaktilähtöisen selityksen puolesta riippuukin yleensä siitä, minkälaisia selityserusteita tutkija pitää vakuuttavampina, ulkoisia vai sisäisiä, ja siitä, kuinka paljon ja minkälaisuista evidenssiä hän vaatii voidakseen hyväksyä kontaktiselityksen.

Voidaan esittää ainakin seuraavia syitä, miksi substraattivaikutukset eivät käy selvästi ilmi:

1. Todellisuudessa substraattivaikutus on aivan yhtä todennäköistä typologisesti yleisten ja vähemmän tunnusmerkkisten piirteiden kohdalla kuin harvinaisten ja tunnusmerkkisten, mutta tällaisissa tapauksissa sen tunnistaminen on hankalaa. Substraattivaikutusta vastaan voidaan aina esittää, että kyseessä on yleinen tai »luonnollinen» sisäinen kehitys. Tähän mahdollisten substraattivaikutusten ryhmään kuuluvat esimerkiksi äänneiden tunnusmerkkisten piirteiden katoamiset ja monenlaiset taivutusjärjestelmän yksinkertaistumiset.

2. Tunnusmerkkisten rakenteiden muuttuminen vähemmän tunnusmerkkisiksi on paitsi »luonnollinen» kielikunnan sisäisen kehityksen suunta, myös prosessi joka todennäköisesti tapahtuu L2:n oppimisessa. Siksi on odotuksenmukaista, että kielimuodossa, jossa on kielenvaihdon myötä kielestä toiseen siirtyneitä piirteitä, on myös ainakin jonkin verran rakenteita, jotka ovat kehittyneet pikemminkin tunnusmerkittömämpään suuntaan kuin substraattikielen omaan käytäntöön päin (kaksikielisissä puheyhteisöissä tapahtuvista yksinkertaistavista kontaktivaikutuksista ks. esim. Romaine 1995: 72–73).

Hyvin intensiivisten kielikontaktien seurauksena näyttäisi olevan siirtyminen analyttisiin ja kontaktoivissa kielissä isomorfisiin rakenteisiin. Näin näyttää käyneen esimerkiksi Balkanin kieliliittoon kuuluvissa kielissä (esim. Lindstedt 2000)¹¹, kolmikielisessä Kupwarin kylässä Intiassa ja nelikielisessä Fort Chipewyan puheyhteisössä Kanadassa (Romaine 1995: 69–70). Myös kreolisoituminen tuntuu tarjoavan tukea ajatukselle, jonka mukaan kielikontaktit hävittävät tunnusmerkkisiä ja synteettisiä rakenteita.¹² Uusien analyttisten rakenteiden todistaminen nimenomaan kielikontaktin vaikutukseksi on kuitenkin hankalaa, sillä yleisen käsityksen mukaan analyttiset rakenteet ovat vähemmän tunnusmerkkisiä kuin synteettiset ja typologisesti erittäin yleisiä. Erityisen hankalaa kontaktivaikutuksen todistaminen on silloin, jos kielenmuutoksen lähdekieli on kadonnut ja siksi tarkemmilta ominaisuuksiltaan tuntematon.

Venäjän tapauksessa ehdokkaita L2:n oppimisen yhteydessä tapahtuneiksi yksinkertaistaviksi substraattivaikutuksiksi voisivat olla esimerkiksi nominintaivutuksen yksinkertaistumiset, joita on murteittain monenlaisia (ks. esim. Kuznecov 1949: 37–38; Veenker

¹¹ Lindstedt analysoi Balkanin kielitilannetta pitkäaikaisen monikielisyyden aikaansaamana kielten lähentymisenä ilman varsinaista kielenmuutosten lähdekieltä.

¹² Thomasonin ja Kaufmanin (1988: 194) mukaan pidgineissä on ainoastaan sellaisia tunnusmerkkisiä piirteitä, jotka ovat kaikissa kielissä, jotka ovat pidginin aineksina. Tämä tuntuisi viittaavan siihen, että kielikontaktissa ei koskaan synny uusia tunnusmerkkisiä rakenteita.

1967: 80–82). Todennäköisesti nominintaivutuksen yksinkertaistumista tapahtuu L2:n oppimisen yhteydessä varsin usein — ainakin sellaista voi olettaa tapahtuvan suomalais-ugrilaisten kielten puhujien opiskellessa kieliä, joiden deklinaatiossa on genusoppositioita.

3. Substraattivaikutus saattaa heijastua tunnusmerkkisten piirteiden kadon lisäksi myös tunnusmerkkisten piirteiden ja rakenteiden hyperkorrektina laajentumisena uusiin ympäristöihin. Tällaisetkin muutokset syntyvät substraattikielen vaikutuksesta, mutta näyttävät usein päinvastaisilta kuin olisi odotuksenmukaista, jos substraattikielen piirteet siirtäisivät suoraan L2:een.

Esimerkiksi Keski-Venäjän murteiden fonetiikassa tavataan soinnillisuusoppositio kumoutumisen asemesta soinnillisten ja soinnittomien konsonanttien käytön epäjohdonmukaisuutta, jota on pidetty suomalais-ugrilaisten kielenvaihtajien hyperkorrektin ääntämistävän seurauksena (Ahlqvist 1992: 58–70; Vostrikov 1990: 35). Toisella puolen kieli rajaa vepsän kielen vanhojen omaperäisten sanojen sporadisia sananalkuisia soinnillisia konsonantteja on mahdollista pitää venäjän kontaktivaikutuksesta syntyneen hyperkorrektin ääntämistävän seurauksena (Tunkelo 1946: 40–44).

Hyperkorrektisuutta voi tulkita monella tavalla. Perinteinen tulkinta on, että alkuperäisväestö on tavoitellut vierasta ääntämystä, jolla on »prestiisiä». Neutraalimpi tulkinta olisi, että kaksikielisillä henkilöillä molempien kielten äännejärjestelmät vaikuttavat toisiinsa ja introdusoivat muutoksia, joista osa saattaa jäädä pysyviksi (myös Romainen esittämä psykolingvistinen koeaineisto tukee käsitystä, jonka mukaan kaksikielisen henkilön kumpikin kielijärjestelmä on puheentuottamisessa aktiivinen. Ks. 1995: 92–107).

4. Kontaktikähtöinen kielenmuutos näyttää olevan todennäköisin silloin, kun kontaktivat kielet muutenkin ovat melko samankaltaisia. Tällöin L1:n kategorioiden on helpompi kotiutua L2:een, jossa ne täyttävät järjestelmän »aukkoja» (esim. Romaine 1995: 74). Esimerkiksi kielen foneettisessa järjestelmässä jo olemassa olevien allofonien foneemistuminen vieraan kielen vaikutuksesta on tyypillinen esimerkki tällaisesta kontaktikähtöisestä muutoksesta. Morfosyntaksin alalla esimerkki tällaisesta vaikutuksesta voisi olla vanhan suomalais-ugrilaisen asyndeettisen rinnastuksen korvautuminen venäjämästä lainatuilla rinnastuskonjunktiolla useissa Venäjän suomalais-ugrilaisissa kielissä. Tässä tapauksessa sekä rakenne että siihen liittyvät konjunktiot on lainattu samalta taholta ja ne ovat korvanneet alkuperäisen samaa funktiota täyttäneen rakenteen.

Ilmeisesti kontaktivaikutukset ovat suhteellisesti harvinaisempia typologisesti kovin kaukana toisistaan olevien kielten välillä. Tätä näyttäisi osoittavan esimerkiksi se, että Balkanin muinainen valtiollinen valtiokieli, agglutinatiivisiin kieliin kuuluva turkki, on jäänyt Balkanin kieliliiton (jossa on vain indoeurooppalaisia kieliä) ulkopuolelle. Toisaalta kontaktivat kielten typologinen samankaltaisuus vaikeuttaa edelleen substraattivaikutusten siivilöimistä esiin.¹³

5. Substraattivaikutus voi myös säilyttää vanhoja omaperäisiä piirteitä. Säilyttävä substraattivaikutus ei useinkaan joudu lingvistien huomion kohteeksi, jos lähtökohdista on yksinomaan kielikunnan sisäinen historia. Tällaisessa yhteydessä lienee asiallista puhua ainoastaan tukevasta kontaktivaikutuksesta. Esimerkiksi se, että venäjä on säilyttänyt run-

¹³ Johanna Laakso on hiljan käsitellyt muutamia suomalais-ugrilaisen kielihistorian ongelmia, joissa kontaktivaikutus ja omaperäinen kehitys vaihtoehtoina hämärtyvät. Myös Laakso ottaa kannan, jonka mukaan kontaktivaikutuksina siirtyy lähinnä rakenteita, jotka sopivat hyvin yhteen kielessä jo olevien rakenteiden kanssa, mikä vaikeuttaa kontaktivaikutusten identifioimista (Laakso 2000).

saasti sijoja verrattuna muihin indoeurooppalaisiin kieliin, voidaan haluttaessa nähdä osittain Venäjän alueen lukuisten agglutinatiivisten kielten vaikutuksena¹⁴ (ks. Vostrikov 1990: 43; Veenker 1967: 81).

Koska yksittäisten substraattipiirteiltä vaikuttavien piirteiden todistaminen kontaktivaikutukseksi törmää monenlaisiin vaikeuksiin, kirjoittavat Thomason ja Kaufman varsin järkevästi, että substraattivaikutuksen todennäköisyys kasvaa, jos substraattipiirteiltä näyttäviä piirteitä löytyy useista kielen eri osajärjestelmistä (1988: 58). Itse asiassa Thomason ja Kaufman analysoivat edellä esitetyn kaltaista aineistoa siten, että kunkin yksittäisen muutoksen substraattilähtöisyyden todistamisvaikeuksista huolimatta mahdolliset substraattipiirteet todistavat kokonaisuutena suomalais-ugrilaisesta vaikutuksesta venäjän kielen fonetiikassa ja morfosyntaksissa (mts. 239–251).

Tällainen analyysi ei kuitenkaan kykene ratkaisemaan kielenmuutoksen lähdekielen määrittelyn ongelmaa. Se ei myöskään auta poimimaan kadonneiden kielten substraattivaikutuksia erilleen elävien suomalais-ugrilaisien kielten vaikutuksesta syntyneistä piirteistä. Koska suomalais-ugrilaisia kieliä puhutaan hyvin monin paikoin Venäjällä ja koska niiden keskinäinen diversiteetti on varsin suuri, juuri kielenmuutoksen lähdekielen tarkempi määrittely on keskeinen haaste, jotta kielellistä substraattia voitaisiin menestyksellisesti käyttää etnisen historian lähteenä.

LEKSIKAALINEN SUBSTRAATTI MORFOSYNTAKTISEN JA FONEETTISEN KIELENMUUTOKSEN LÄHDEKIELEN MÄÄRITTÄJÄNÄ

LEKSIKAALINEN SUBSTRAATTI POHJOIS-VENÄJÄN MURTEISSA

1 300–1 000 vuotta sitten, kun kantaslaavi levisi nykyiselle Venäjän ydinalueelle, suomalais-ugrilaisien kielten sisäiset erot olivat jo hyvin syviä. Nykyisten suomalais-ugrilaisien kielten eri ryhmien kantamuodot olivat jo olemassa. Suurin osa ehdotetuista venäjän kielen morfosyntaktisista ja foneettisista substraattipiirteistä on kuitenkin ainoastaan hyvin yleisessä mielessä suomalais-ugrilaisia. Jos etsimme suomalais-ugrilaista substraattia ainoastaan venäjän fonetiikasta ja morfosyntaktista, ei löytämämme substraatti anna kovin paljon tietoa suomalais-ugrilaisien ja venäläisten kontakteista. Useimpien ehdotettujen piirteiden tapauksessa ei saisi tietää venäläisten ja suomalais-ugrilaisien kontakteista edes sitä, minkä suomalais-ugrilaisien väestöjen kanssa venäläiset ovat kontaktoineet.

Millainen kielellinen substraatti sitten voisi kertoa jotakin suomalais-ugrilaisien kansojen ja venäläisten kontakteihin osallistuneista väestöistä? Millainen kielellinen substraatti voisi toimia etnisen historian lähteenä? Ainakin kaikki sellainen aines, jolla on etymologisesti tuon tai tämän suomalais-ugrilaisen kielimuodon yhteyteen kuuluva materiaallinen muoto. Kysymykseen tulee siis lähinnä sanasto, mukaan lukien nimistö ja morfeemit. Sivulla 398 esitettyä listaa venäjän ehdotetuista suomalais-ugrilaisista substraattipiirteistä voisikin jatkaa seuraavilla morfologian ja leksikon piirteillä:

¹⁴ Mikään ei tietenkään pakota tällaiseen ratkaisuun, sillä myös monissa venäjän lähisukukielissä on runsaasti sijoja.

Morfologia: Murteittain on lainattu johtimia, esimerkiksi verbien kausatiivi- ja frekventatiivijohtimia sekä sanan- ja nimenmuodostussuffikseja.

Appellatiivit: yleiskielen suomalais-ugrilaisten sanojen määrä on melko vähäinen, (muutamia kymmeniä sanoja), mutta murteissa tavataan useita tuhansia eri suomalais-ugrilaista kielistä peräisin olevia sanoja enimmäkseen melko spesifeissä merkityskentissä (klassinen lähde on esimerkiksi Kalima 1919, mutta sen jälkeen on tullut useita satoja uusia etymologioita; parhaillaan on valmisteilla myös venäjän murteiden suomalais-ugrilaisten lainasanojen sanakirja, josta antaa näytteitä Kabinina ym. 1999).

Paikannimistö: Keski- ja Pohjois-Venäjän nykyisin täysin venäläistyneillä alueilla on erittäin paljon suomalais-ugrilaista kielistä peräisin oleva paikannimiä, esimerkiksi A. K. Matveevin mukaan jopa yli 100 000 nimeä pelkästään Arkangelin ja Vologdan alueilla (suullinen arvio). Alueittain substraattikielistä peräisin olevat paikannimet muodostavat jopa 10–15 % koko nimistöstä ja 80–90 % hydronyymeistä (esim. Simina 1980: 18–19).

Useimmat venäjän kielen suomalais-ugrilaista kielistä lainatut morfeemit, murre sanat ja varsin suuri osa paikannimistäkin on etymologioitavissa joko jonkin nykyisen suomalais-ugrilaisten kielen tai kieliryhmän tai sitten sen historiallisesti melko läheisten kantamuotojen yhteyteen. Tämä onkin odotuksenmukaista, kun tiedetään, että suomalais-ugrilaisten kielten ja venäjän kontaktit ovat vanhimmillaankin vain noin 1 300 vuotta vanhoja.

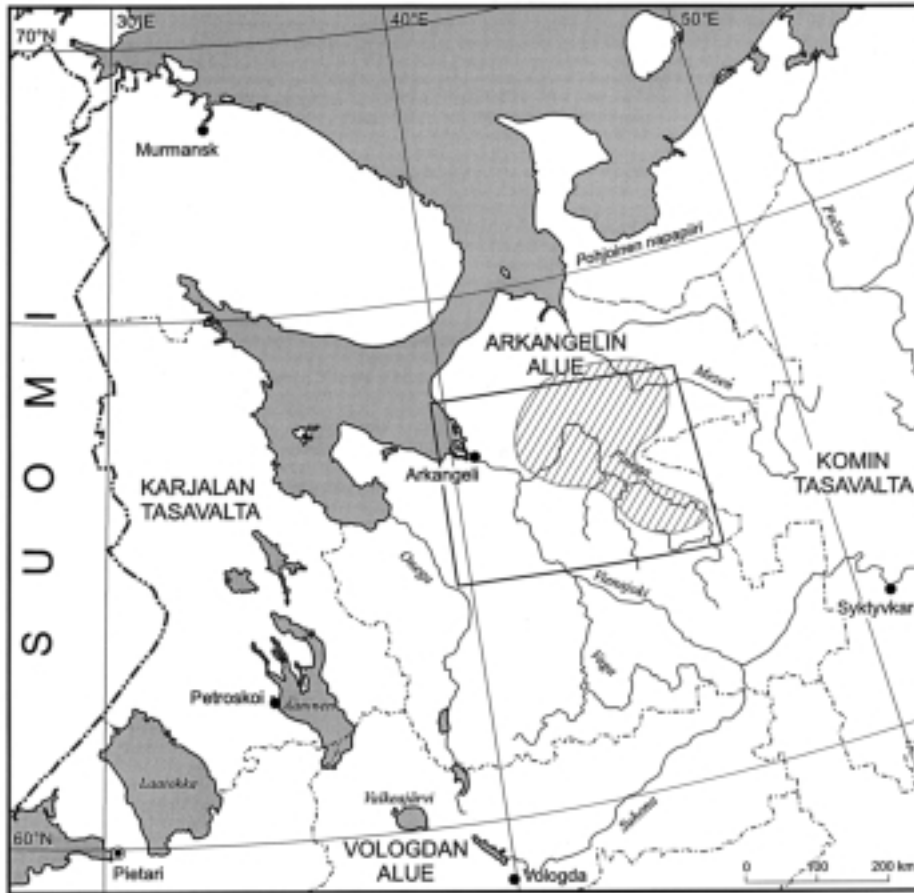
Substraattinimien ja murre sanojen avulla voidaan monissa tapauksissa melko eksaktisti vastata kysymykseen, miten venäjään eri alueilla vaikuttaneet substraatti- ja adstraattikieliset suhtautuvat suomalais-ugrilaisten kielten sukupuuhun. Tähän foneettisen ja morfosyntaktisen substraatin analyysi ei useimmissa tapauksissa yllä.

ESIMERKKI: VIENAJOEN VESISTÖN ITÄMERENSUOMALAINEN
SANASTO JA NIMISTÖ

Venäjän pohjoismurteissa tavataan ryhmä itämerensuomalaisia lainasanoja Vienajoen vesistössä, lähinnä sen alajuoksulla ja itäisen sivujoen Pinegan sekä Jäämereen virtaavaan Mezenin varrella. Tällaisia sanoja ovat esim. *káska* 'niitty, nuori metsä' < ims., vrt. suomen *kaski*, *tájbola* 'metsätie' < ims., vrt. suomen *taival*, *taipale*, *sálma* 'salmi' < ims., vrt. suomen *salmi*, *újta* 'märkä paikka metsässä, jossa kasvaa heinää' < ims., vrt. suomen *uittu* 'heinää kasvava notkelma', *æljá* 'vaara, selänne' < ims., vrt. suomen *selkä*, *sel(j)änne* ja monet muut. Kartta 1 osoittaa tällaisten sanojen summittaisen levikin. (Levikkilähteenä on käytetty Arkangelin murre sanakirjan *Arhangel'skij oblastnyj slovarin* materiaaleja, joita säilytetään Moskovan valtionyliopiston filologisen tiedekunnan venäjän dialektologian laitoksella; myös Komjagina (1994: 228) puhuu Arkangelin »koillisesta sanastoalueesta», joskaan hän ei käsittele ainoastaan suomalais-ugrilaista lainasanastoa vaan Arkangelin alueen murteiden sanastoa laajemminkin.)

Näitä itämerensuomalaisia lainasanoja ei joko tavata missään nykyisten itämerensuomalaisen kielten naapurustossa puhuttavissa venäläismurteissa tai sitten niiden merkitys tai muoto ovat muilla alueilla siinä määrin erilaisia, että on syytä olettaa Vienajoen alueen lainasanojen lainautuneen nykyisistä itämerensuomalaisista lähteistä riippumatta. Sanojen levikki kaukana nykyisistä itämerensuomalaisista kielistä antaa aiheen olettaa, että kyseessä ovat paikalliset lainat alueen substraattikielistä, jotka ovat olleet itämerensuoma-

▷

Kartta 1. Itäisen itämerensuomalaisperäisen substraattisanaston summittainen levikki Arkangelin alueen venäläismurteissa on varjostettu, neliö osoittaa pienemmän kartan alueen.

laisia (olen käsitellyt aihetta tarkemmin pro gradu -työssäni (1998), jossa myös esitellään enemmän kerrostumaan kuuluvaa sanastoa. Samaa sanastokerrostumaa on hieman eri näkökulmasta tutkinut myös Kozovatova 1997).

Lisätodisteita Vienajoen vesistön muinaisen itämerensuomalaisen asutuksen puolesta antavat Vienan altaan naapurissa puhuttavan komisyryjäin kielen Udorin ja Ižvan murteiden itämerensuomalaiset lainasanat¹⁵ sekä alueen muinaiseen, mahdollisesti karjalaiseen asutukseen liittyvät *korela*-etnonymit (kartta 2 s. 407, lähde Popova 1999).

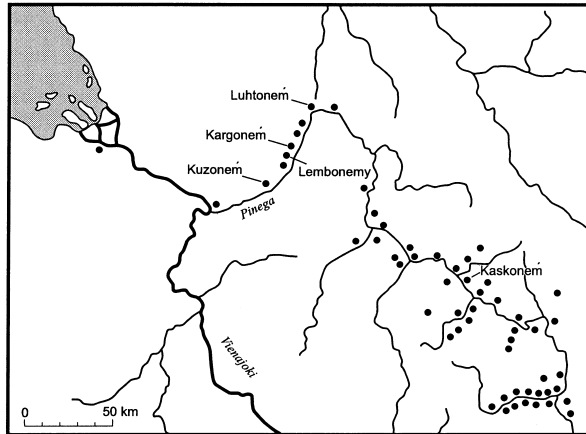
Merkittävin kielellinen jäännös Vienajoen altaan muinaisesta itämerensuomalaisesta asutuksesta on kuitenkin suhteellisen runsas itämerensuomalaisista alkuperää oleva appellatiivikantainen paikannimistö, josta seuraavien sivujen kartat 3, 4 ja 5 sisältävät joitakin esimerkkejä.

¹⁵ Se seikka, että komisyryjäin läntisissä murteissa on itämerensuomalaisia lainasanoja, on yleisesti tunnettu. Eniten niitä on Vienan sivujokeen Pinegaan rajoittuvassa, Vaska-joen altaassa puhuttavassa Udorin murteessa; tästä ks. esim. Turkin 1985: 57.

Kartta 2. Vienajoen vesistön *korela*-nimet (lähde: Popova 1999).

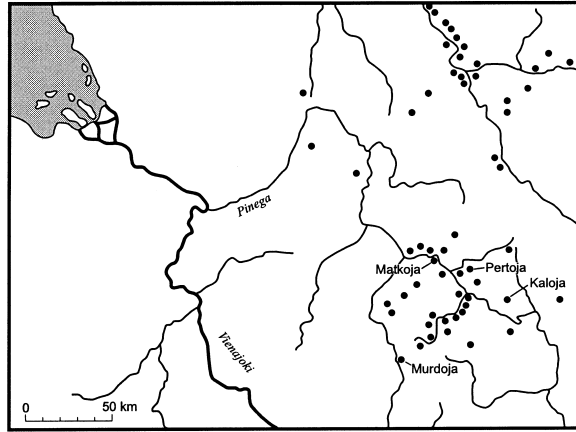
Kartta 3 kuvaa *-neñ*, *-nema*, *-mina*, *-mena* ja *-meñ*-päätteisten nimien levikkiä Matveevin (1970) mukaan. Nämä nimet ovat valtaosassa tapauksia saaneet alkunsa itämerensuomalaisten kielten *niemi*-sanueesta ja ne nimeävät ensisijaisesti joen mutkia sekä niissä sijaitsevia heinämaita. Karttaan on merkitty muutamia edustavia itämerensuomalaisperäisiä määriteosia todennäköisine etymologioineen.¹⁶

Kartta 3. Pinegan ja lähialueiden *neñ/meñ*-päätteiset nimet (lähde: Matveev 1970). Karttaan on merkitty muutamia itämerensuomalaisperäisiä määriteosia: *Kuzoneñ* < **Kuusi-niemi*, *Kargoneñ* < **Karhiniemi*, *Lembonemy* < **Lempi-niemi*, *Luhtoneñ* < **Luhtaniemi*, *Kaskoneñ* < **Kaskinie-mi*.

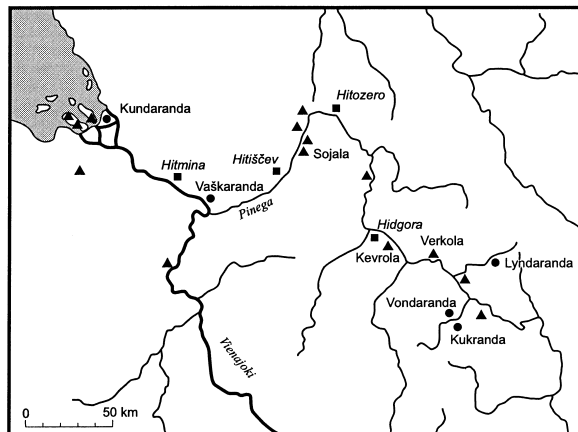
¹⁶ Tässä artikkelissa ei ole tarkoitus esitellä Pohjois-Venäjän paikannimien etymologioinnin kysymyksiä yksityiskohtaisesti. Valittu esimerkkiaineisto on tarkoituksellisen »läpinäkyvää». Mainittakoon kuitenkin, että esimerkiksi *neñ*-nimissä esiintyy myös alkuperältään vähemmän yksiselitteisiä määriteosia.

Kartassa 4 esiteltyjen *-oja* ja *oj-*päätteisten hydronymien taustalla lienee useimmissa tapauksissa itämerensuomalaisten kielten *oja*-sanue. Ne nimeävät pieniä puroja. Karttaan on myös merkitty muutamia edustavia itämerensuomalaisperäisiä määriteosia.

Kartta 4. Pinegan ja Mezenin *oj-/oja*-päätteiset nimet (lähde niin ikään Matveev 1970). Itämerensuomalaisperäisiä määriteosia ovat muun muassa *Matkoja* < **Matkaoja*, *Pertoja* < **Perttioja* (vrt. karjalan *pertti* = *pirtti*), *Kaloja* < **Kalaoja*, *Murdoja* < **Murto-oja*.

Kartta 5 esittelee vielä muutamia muita tyypejä edustavia, yksittäisiä itämerensuomalaisista kielistä peräisin olevia nimiä: *randa*-päätteiset maastonimet (< ims. *ranta*-sanueesta), kolme *hit/hid*-kantaista nimeä, jotka liittynevät itämerensuomalaisten kielten *hii-*

Kartta 5. Pallolla on merkitty *randa*-päätteisten rantojen nimet, neliöllä *hit*-kantaisten nimet, joiden taustalla on itämerensuomalainen *hiisi*-sanue, ja kolmiolla *la*-suffiksilliset asutusnimet, joista muutamia esimerkkejä (lähde Matveev 1970; *hit*-nimien osalta kartta on täydennetty Uralin yliopiston paikannimikokoelmasta (Substratnaja kartoteka severno-russkoj toponimiceskoj ekspedicii Ural'skogo universiteta).

si-sanueeseen, sekä *la*-päätteiset asutusnimet.¹⁷

Kun tiedämme edellä esitetyt sanaston ja nimistön faktat, on helpompi asettaa oikeisiin puitteisiin myös alueen venäläismurteiden foneettiset erikoispiirteet, esimerkiksi edellä mainitut soinnillisten klusiilien soinnin ja palataalisuuskorrelaation heikkous. Todennäköisesti niidenkin synnyssä itämerensuomalaisyypisellä substraattikielellä on ollut osuutensa.

NIMISTÖN ASEMA KIELIKONTAKTITEORIASSA

Esimerkin tarkoitus on osoittaa kaksi asiaa. Ensinnäkin helpoimmin kielellisiä substraattipiirteitä voi Pohjois-Venäjällä löytää sanastosta ja ennen kaikkea nimistöstä. Toiseksi juuri sanastomaantieteellisellä nimistöntutkimuksella ja sanastomaantieteellä on Pohjois-Venäjällä avainasema argumentoitaessa myös muiden kielen osajärjestelmien suomalais-ugrilaisen substraatin puolesta. Jos leksikaalista evidenssiä ei olisi, substraattioletus jäisi helposti leijumaan ilmaan todistamattomana — kuten se itse asiassa venäjän fonologian ja morfosyntaksin kehityksen kuvauksessa on jäänytkin venäläisen dialektologian valtavirrassa.

Leksikaalisen substraatin avainasema johtuu ennen kaikkea siitä, että lekseemien (ja morfeemien) alkuperästä ei voi yleensä nousta sellaisia epäilyjä kuin foneettistesta ja kielipillisestä substraatista — näistä annettiin edellä esimerkkejä. Nimien lisäksi myös murre sanat tarjoavat yleensä hyviä mahdollisuuksia erotella varsinaisia substraattikielistä peräisin olevia elementtejä niistä leksikaalisista elementeistä, jotka ovat peräisin elävistä suomalais-ugrilaisista kielistä. (Keskeinen kriteeri on yleensä lekseemin tai jonkin sen variantin levikki. Aiheesta tarkemmin esim. Ahlqvist 1998: 6–7.)

Thomason ja Kaufman esittävät, että substraattivaikutus rajoittuu lähinnä fonetiikkaan ja morfosyntaksiin siksi, että sanat ovat ihmisten välisessä kommunikaatiossa kaikkein keskeisin kielen osajärjestelmä ja siksi L2-oppijat (substraattiväestö) painottavat niiden omaksumista. Nimien kanssa lienee kuitenkin päinvastoin: ihmisten kommunikaatiota kielirajan yli helpottaa, jos kontaktoivat väestöt eivät luo kahta toisistaan riippumatonta erikielistä nimijärjestelmää.

Nimien helpon siirtymisen kielirajan yli mahdollistaa se, että nimet ovat yksiviitteisiä ja että ne voivat olla semanttisesti tyhjiä (näistä nimien ominaisuuksista ks. esim. Ainiala 1997: 17 ja siinä mainittu kirjallisuus). Siksi onkin odotuksenmukaista, että paikannimet ovat sisältämiensä leksikaalisten elementtien osalta toisaalta konservatiivisia, toisaalta innovatiivisia. Koska nimi voi olla semanttisesti tyhjä, nimistössä voi säilyä merkityksettömiksi käyneitä vanhentuneita appellatiiveja. Toisaalta nimen semanttinen tyhjiys mahdollistaa myös sen, että lekseemejä voi siirtyä kielestä toiseen kun niiden status muuttuu appellatiivista propriiksi.

Kielikontaktissa paikannimet siirtyvät kielestä toiseen sikäli kuin paikoista, joita ne nimeävät, on syytä puhua kielirajan kummallakin puolen. Nimien yhteys paikkoihin, joita ne nimeävät, on hyvin kiinteä, ja kielikontaktissa niiden käytös muistuttaakin paikalli-

¹⁷ Vaikka *la*-lokatiiviaines on olemassa useimmissa suomalais-ugrilaisissa kielissä, tunnetaan *la*-aineksinen oikonyymisuffiksi ainoastaan itämerensuomalaisista kielistä (esim. Mullonen 1994: 74–75). Vienajoen vesistön *la*-asutusnimistä ainakin osa saattaa kuitenkin kuulua johonkin muuhun nimityyppiin, lähinnä venäjän *a*-päätteisiin feminiineihin omaksuttuihin *l*-loppuisiin joennimiin, joiden taustalla lienee useimmiten komisyrjäänin sana *jel'nyj puro*.

siin luonnonmuodostelmiin ja elinkeinoihin liittyvää sanastoa, joka yleensä niin ikään omaksutaan kielestä toiseen sanojen tarkoitteen tullessa tutuksi. Edellä esitellyt Vienajoen vesistön venäläismurteiden lainasanat ovatkin valtaosaltaan tällaista sanastoa.

Summaan edellä esitetyn seuraavasti: Kontaktilingvistiikassa yleinen käsitys kielellisestä substraatista, jota muun muassa Thomason ja Kaufman edustavat, kuuluu: kielellinen substraatti näkyy ensisijaisena fonetiikassa ja morfosyntaksissa ja vain vähäisemmässä määrin leksikossa. Tätä vastaan voidaan edellä sanotun valossa esittää: Foneettisten ja morfosyntaksin piirteiden substraattialkuperän osoittaminen on harvoin yksiselitteisesti mahdollista. Sen sijaan leksikaalisen substraatin, ennen kaikkea nimistön, alkuperä on yleensä helppo osoittaa, jos elävissä kielissä on olemassa vertailukohtia.

Koska uusien lekseemien alkuperä on useimmiten kiistattomampi kuin foneettisten ja kieliopillisten muutosten, ne voivat toimia eräänlaisena foneettisen ja morfosyntaktisen substraatin indeksinä. Substraatinimistön olemassaoloa voidaan pitää kriteerinä, joka antaa konkreettisen taustan muunkinlaisen kielellisen substraatin olettamiselle. Jos substraatinimistöä ei ole, tällainen konkreettinen tausta tulisi löytää muuten, esimerkiksi arkeologian tai genetiikan avulla.

ONKO POHJOIS-VENÄJÄN KIELELLINEN SUBSTRAATTI KIELENVAIHDON TULOS?

Sellainen samasta lähteestä peräisin oleva foneettinen, morfosyntaktinen, leksikaalinen ja paikannimistöä koskeva vaikutus, jonka Pohjois-Venäjällä tapaamme, asettaa kyseenalaiseksi, kuinka hyvin lainan ja substraattivaikutuksen välinen jyrkkä ero soveltuu alueen kuolleiden kielten vaikutusten tutkimiseen. Tällä kysymyksellä on keskeinen merkitys esimerkiksi Wiikin ja Künnapin substraattiteorioiden arvioinnin kannalta ja laajemminkin.

Venäjän pohjoismurteiden synnyn taustalla on hyvin monimutkainen todellisuus: siihen on kuulunut eriasteista suomalais-ugrilais-venäläistä kaksikielisyttä, sanojen, nimien, äänne- ja morfosyntaksin piirteiden lainaamista puolin ja toisin sekä myös alueellista kielellistä assimilaatiota ja kielenvaihtoa, joka sekin on varsinkin varhaisina aikoina ollut todennäköisesti kaksisuuntaista. Tästä kielikuntien välisen kontaktilingvistiikan tarpeisiin piirretystä kuvasta puuttuu vielä venäjän murteiden välinen interferenssi, joka sekin levittää alun perin substraattipiirteinä omaksuttuja vaikutuksia murteesta toiseen — ja peittää niitä, ainakin nykyisenä yleiskielen voimakkaan leviämisen aikana. Yksinkertainen ja »siisti» kielenvaihdon malli ei sovellu kovin hyvin Pohjois-Venäjän murteiden substraattipiirteiden synnyn tarkasteluun.

Samankaltainen kombinaatio intensiivisiä lainakontakteja ja kielenvaihtoa lienee myös esimerkiksi germaanisten ja itämerensuomalaisten kielten vuosituhansia jatkunut kontakti, ja myös saamen ja suomen kontakteissa on tällaisia piirteitä.¹⁸

¹⁸ Kuten tunnettua Lauri Posti (1953: 88) halusi selittää joukon yhteisitämerensuomalaisia äänne- ja muun muassa astevaihtelun synnyn germaanisesta vaikutuksesta aiheutuneeksi. Hiljattain Petri Kallio on arvioinut hänen teoriaansa uudemman tutkimuksen valossa ja todennut, että teorian revisioitua versiota on mahdollista puolustaa tänäänkin (Kallio 2000). Todettakoon tässä yhteydessä ohimennen, että myös paikannimistö todistaa suomalaisiin assimiloituneista, vanhoista germaanisista superstraattivaestöistä Länsi-Suomessa (esim. Vahtola 1983). Saamen kielestäkin on Sisä-Suomen murteisiin jäänyt sekä paikannimiä että sanastoa (paikannimien osalta esim. T. I. Itkonen 1948, sanaston osalta esim. Korhonen 1979 ja Itkonen 1993). Hiljan (1998: 187) on Pekka Sammallahti esittänyt, että saamelainen substraatti on saattanut vaikuttaa myös tiettyjen suomen murteiden foneettisten erityispiirteiden, kuten savolaismurteiden diftongien, syntymiseen.

Tässä esitetyn kaltaisen pohdinnan tulisi asettaa suitsia kevyesti tehtailluille kielenvaihtoteoriaan pohjautuville substraatioletuksille. Esimerkiksi Kalevi Wiik ja Ago Künnap ovat Thomasoniin ja Kaufmaniin nojautuen ja sivulla 398 esittämäni kaltaisten pitkien listojen avulla yrittäneet todistella, että germaanisissa ja slaavilaisissa kielissä on suomalais-ugrilainen substraatti, joka näkyy erityisesti fonetiikassa ja morfosyntaksissa. Olen halunnut osoittaa, että ainakin venäjän suomalais-ugrilaisen substraatin tapauksessa tällaiset listat ovat melko hedelmättömiä. Ne todistavat venäjän kielen suomalais-ugrilaisen substraatin puolesta ainoastaan yhdessä sanaston ja nimistön kanssa.¹⁹

Empiirinen substraattitutkimus ei voi nojata ainoastaan fonetiikan ja morfosyntaksin piirrelistoihin, sillä sen on arvioitava jokaisen piirteen kontaktilähtöisen synnyn todennäköisyyttä melko ankaralla metodiikalla. Viime kädessä todistusvelvollisuus substraatin puolesta näyttää joissakin tapauksissa olevan sanastolla ja nimistöllä — vaikka sanasto sitten siirtyisikin vähemmän kuin lainakontakteissa, kuten Thomason ja Kaufman teoriassaan edellyttävät. Toisaalta substraattinimistön ja -sanaston olemassaolo tarjoaa usein lisäargumentteja kontaktilähtöisen kielenmuutoksen puolesta sellaisissa tapauksissa, joissa pelkkä foneettisten ja morfosyntaktisten uudennosten analyysi ei kykene todistamaan kielenmuutosta kontaktilähtöiseksi.

LÄHTEET

- AHLQVIST, ARJA 1992: *Nadbljudenija nad finno-ugorskom substratom v toponimii Jaroslavskogo kraja na materiale gidronimnyh formantov* -(V)ga, -(V)nga, -(V)nga, -(V)nda, -(V)ksa, -(V)ksa. Lisensiaatintutkimus. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- 1998: Substratnaja leksika finno-ugorskogo proisxozhdenija v govorah Jaroslavsko-Kostromskogo Povolzja. – Jyrki Papinniemi, Jouko Lindstedt & Pekka Pesonen (toim.), *Studia Slavica Finlandensia in Congressu XII slavistarum internationali Cracoviae enno MCMXCVIII oblata* s. 5–38. *Studia Slavica Finlandensia* 15. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti.
- AINIALA, TERHI 1997: *Muuttuva paikannimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 667. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ANHAVA, JAAKKO 1998: *Maailman kielet ja kielikunnat*. Helsinki: Gaudeamus.
- BÁTORI, ISTVÁN 1980: *Russen und Finnougrier: Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen*. Veröffentlichungen der Societas Ural-Altaica 13. Wiesbaden: Societas Ural-Altaica.
- FILPPULA, MARKKU – SARHIMAA, ANNELI 1994: Cross-linguistic syntactic parallels and contact-induced change. – *Suomen Kielitieteellisen Yhdistyksen vuosikirja 1994* s. 89–133. Turku: Suomen Kielitieteellinen Yhdistys.
- GORŠKOVA, K. V. 1968: *Očerki istoričeskoj dialektologii Severnoj Rusi (po dannym istoričeskoj fonologii)*. Moskva: Izdatel'stvo MGU.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147.

¹⁹ Petri Kallio (1999) onkin huomauttanut, että germaanisten kielten substraattisanasto ei ole suomalais-ugri-laista alkuperää. Pohjoisvenäläinen materiaali antaa aiheen olettaa, että sikäli kuin germaanisten kielten fonetiikassa ja morfosyntaksissa on substraattipiirteitä, niiden alkuperää ei ole etsittävä suomalais-ugrilaisista kielistä vaan tietenkin samalta suunnalta kuin näiden kielten leksikaalisia substraattivaikutuksia.

- Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1993: Lapin perua Sisä-Suomen murteiden sanastossa ja paikannimistöissä. – Ulla-Maija Kulonen (toim.), *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993* s. 159–168. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 215. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ITKONEN, T. I. 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I*. Helsinki: WSOY.
- JANHUNEN, JUHA 1992: On the structure of Proto-Uralic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44 s. 23–42.
- KABININA, N. V. – MATVEEV, A. K. – TEUŠ, O. A. 1999: Materialy dlja »Slovarja finno-ugrosamodijskih zaimstvovanii v govorah Russkogo Severa» (G–I). – M. E. Rut (toim.), *Onomastika i dialektnaja leksika 3*. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- KALIMA, JALO 1919: *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 44. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KALLIO, PETRI 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla: suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* s. 237–239. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- 2000: Posti's superstrate theory at the threshold of the new millenium. – *Facing Finnic: some challenges to historical and contact linguistics* s. 80–99. Castreanum toimitteita 59. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos ja Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOMJAGINA, L. P. 1994: Leksikeskij atlas Arhangel'skoj oblasti. Arhangel'sk: Izdatel'stvo Pomorskogo universiteta im. Lomonosova.
- KOŽEVATOVA, OĎGA 1997: *Zaimstvovanija v leksike govorov Russkogo Severa i problema obščego regional'nogo leksikeskogo fonda*. Kand. diss. Ekaterinburg: UrGU.
- KORHONEN, OLAVI 1979: Lappische Lehnwörter im ältesten Einödgebiet Finnlands. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 43 s. 175–207.
- KÜNNAP, AGO 1997: Uralilaisten kielten jäljistä indoeurooppalaisissa kielissä. – *Virittäjä* 101 s. 79–83.
- 1998: *Breakthrough in present-day uralistics*. Tartu: Chair of Uralic Languages.
- KUZNECOV, P. S. 1949: O govorah verhnej Pinegi i Verhnej Tojmy. – *Materialy i issledovanija po russkoj dialektologii* s. 5–44. Moskva: AN SSSR, Institut russkogo jazyka.
- LAAKSO, JOHANNA 1995: A spade is always a spade. – *Itämerensuomalainen kulttuurialue* s. 70–74. Castrenianum toimitteita 49. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1999: Pohjois-Euroopan väestön alkukysymyksiä kontaktilingvistiikan kannalta. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla: suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* s. 53–57. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- 2000: Native or borrowed, or both — is it possible to have many mothers? – *ILAs 45th annual conference, Georgetown University, April 2000*.
- LAANEST, ARVO 1982: *Einführung in die ostseefinnische Sprachen*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- LINDSTEDT, JOUKO 2000: Linguistic balkanization: contact-induced change by mutual reinforcement. – D. G. Gilbers (toim.), *Languages in contact*. Studies in slavie and general linguistics 28. Amsterdam: Rodopi.

- MATVEEV, A. K. 1970: *Russkaja toponimija finno-ugorskogo proisxozhdenija na territorii severa evropejskoj časti SSSR*. Dokt. diss. Moskva: AN SSSR.
- MULLONEN, IRMA 1994: *Očerki vepsskoj toponimii*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Образование 1970 = *Образование севернорусского наречия и среднерусских говоров (по материалам лингвистической географии)*. Toim. V. G. Orlova. Moskva: Nauka.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1985: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 418. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- POPOVA, E. JU. 1999: *Etonimija Russkogo Severa*. Kand. diss. Ekaterinburg: UrGU.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to late Proto-Finnic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31 s. 1–91.
- RAUKKO, JARNO – ÖSTMAN, JAN-OLA 1994: *Pragmaattinen näkökulma Itämeren kieli-alueeseen*. Publications of the Department of General Linguistics 25. Helsinki: Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos.
- 1995: The ‘pragmareal’ challenge to genetic language tree models. – *Itämerensuomalainen kulttuurialue* s. 31–66. Castrenianiumin toimitteita 49. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RJABININ, E. A. 1997: *Finno-ugorskije plemena v sostave Drevnej Rusi: k istorii slavjano-finskih etnokulturnyh svjazej*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-peterburgskogo Universiteta.
- ROMAINE, SUZANNE 1995: *Bilingualism*. Second edition. Oxford: Blackwell.
- SAARIKIVI, JANNE 1998: *Pinega-joen alueen muinainen suomalais-ugrilainen asutus historiallisten lähteiden ja kielellisen substraatin valossa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: *The Saami languages: an introduction*. Käräsjoehka: Davvi Girji.
- SARHIMAA, ANNELI 1995: Karjalan kansat ja kielet kontakteissa. – *Virittäjä* 99 s. 191–223.
- 1999: *Syntactic transfer, contact-induced change and the evolution of bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation*. *Studia Fennica Linguistica* 9. Helsinki: Finnish Literary Society.
- SEDOV, V. V. 1994: *Slavjane v drevnosti*. Moskva: Institut arheologii RAN.
- SELIRAND 1992: Itämerensuomalaiset ja itäslaavit. – Kyösti Julku (toim.), *Suomen varhais historia* s. 530–539. *Studia Historica Septentrionalia* 21. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- SIMINA, G. JA. 1980: *Geografičeskie nazvanija (po materialam pišmennyh istočnikov i sovremennoj toponimiki Pinegskaja)*. Leningrad: Nauka.
- STIPA, GÜNTHER 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 206. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- THOMASON, SARAH GREY – KAUFMAN, TERRENCE 1988: *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley: UCLA Press.
- TKAČENKO, O. V. 1989: *Očerki teorii jazykovogo substrata*. AN USSR. Kiev: Naukova Dumka.
- TUNKELO, E. A. 1946: *Vepsän kielen äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 228. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TURKIN, ADOLF 1985: *Sovremennyj komi jazyk: leksikologija*. Moskva: Nauka.

▷

- VAHTOLA, JOUKO 1983: En gammal germansk invandring till västra Finland i bynamnens belysning. – *Historisk tidskrift för Finland* 3/1983.
- VEENKER 1967: *Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache*. Indiana University Publications, Uralic and altaic series 82. Bloomington: Indiana University.
- WIIK, KALEVI 1996: Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritolu küsimusi. – *Keel ja Kirjandus* 38 s. 581–589.
- 1999: Pohjois-Euroopan indoeurooppalaisten kielten suomalais-ugrilainen substraatti. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla: suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* s. 37–52. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- VLASTO 1986: *The linguistic history of Russia to the end of the eighteenth century*. Oxford: Clarendon Press.
- VOSTRIKOV 1990: *Finno-ugorskij substrat v russkom jazyke: ušebnoe posobie na speckursu*. Sverdlovsk: UrGU.

CONTACT-INDUCED LINGUISTIC CHANGE,
LINGUISTIC SUBSTRATE AND SUBSTRATE PLACE NAMES

The article focuses on contact-induced linguistic change, using as an example Finno-Ugrian substrate features in North Russian dialects.

In contact linguistics and substrate research the practice has been to refer principally to the theory presented by Thomason and Kaufman (1988) and to distinguish a loan effect and a substrate effect, which influence the sub-systems of the language in a different hierarchical manner. The loan effect is seen as affecting primarily the lexicon, and the substrate effect as affecting phonetics and morphosyntax. In practice, however, it is difficult to distinguish the morphosyntactical and phonetic innovations created by the effect of the substrate language from the language-internal development.

The writer considers the difficulties of verifying the contact effect using the material from northern Russia. Regarding the phonetic and morphosyntactical features, it is found that the substrate effect is easiest to prove for marked and typologically rare structures, which are, however, generally few. It is further stated that the substrate language effect may be reflected as a loss of markedness in the once marked structures of the L2 language; as a transfer to a more analytical manner of expression; or as a hypercorrect application of marked features lacking in the substrate language. In the case of the North Russian dialects, the substrate effect on phonetic and morphosyntactical features is often disputed, because Slavic or Indo-European parallels have been shown for these features. In contrast to what the Thomason and Kaufman theory would suggest, the writer proposes that, in verifying the substrate effect in North Russian, it is the lexicon and above all place names that are the key. Place names and the areal distribution of lexemes in the dialects provide a concrete historical background against which the proposed phonetic and morphosyntactical substrate features seem more probable than before. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Suomalais-ugrilainen laitos
PL 25 (Franzéninkatu 13)
00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: *janne.saarikivi@helsinki.fi*